

‘Η ἔγωιστυν ἡ καὶ ἀχαλίνωτη καθ’ αὐτὴν ἀνθρώπινη φυσική ὅλη μποροῦσε νά ἀποτελέσει μιάν ἔξαιρετικά πλαστική πρώτη ὅλη στάχεια ἐνός Λόγου πού δέν κατανοοῦσε τόν ἐαυτό του ως ἔχθρο ἡ ἀντίπαλο τῶν ψυχορμῆτων, ἄλλα ως καλοπροαίρετο σύμβουλο ἡ παιδαγωγό τους. Κάτω ἀπό τήν καθοδήγησή του ἡ ἐνστικτώδης ἔγωπάθεια, τῆς ὁποίας τό ἀνθρωπολογικό βεληνεκές συνειδητοποιήθηκε ἀναγκαστικά κάτω ἀπό τίς συνθῆκες τοῦ καπιταλιστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ στό φῶς ὅσων ἴδεολογιῶν τόν νομιμοποιοῦσαν, μποροῦσε νά μεταμορφωθεῖ σέ πεφωτισμένη φιλαυτία ἵκανή νά διαβλέψει ὅτι τό ἕδιο της τό συμφέρον τῆς ὑπαγορεύει νά σέβεται τά δικαιώματα καὶ τίς ἐλευθερίες τῶν ὄλλων. Μ’ αὐτόν τόν τρόπο ἡ ἀνθρωπολογική καὶ ἡθική προβληματική ἐκβάλλει στό γνωστό μας ζήτημα τῶν σχέσεων φύσης καὶ πολιτισμοῦ πάνω στή βάση τῆς κανονιστικῆς ἔννοιας τῆς φύσης.

‘Εδῶ πρέπει νά παρεμβάλουμε μιάν ἐπιπρόσθετη παρατήρηση σχετικά μέ τήν ἔννοια τοῦ Λόγου μέσα στό ἀστικό κοσμοθεωρητικό πλαίσιο. ‘Ο Λόγος ως ἔννοια καὶ ως σύνθημα στρεφόταν κατ’ ἀρχήν καὶ ἔξ ἀρχῆς ἐνάντια σέ ὅτι ὄνομαζόταν «πίστη» καὶ «αὐθεντία», δηλαδή ἐτερόνομος προσδιορισμός τῆς ἀνθρώπινης σκέψης καὶ δράσης. Στήν προοπτική αὐτήν τό κέντρο βάρους δέν ἔπεφτε τόσο στίς γνωστικές δυνατότητες τοῦ Λόγου ὅσο στήν ὄκανότητά του νά ἐκπροσωπεῖ μέ παρησία καὶ αὐτοπεποίθηση τίς κανονιστικές ἀρχές καὶ τά αἰτήματα τῆς ἀστικῆς κοσμοθεωρίας τῶν Νέων Χρόνων. ‘Ο Λόγος δέν ταυτίζόταν λοιπόν ἀναγκαστικά μέ τήν καθαρή νόηση, ὅμως ἔπρεπε ὅπωσδήποτε νά παίρνει θέση στόν ἴδεολογικό καὶ κοινωνικό ἀγώνα. ‘Ως προασπιστής κανονιστικῶν ἀρχῶν ἀπό τή φύση τους οίκουμενικῶν, πρόβαλλε κι ὁ ἕδιος οίκουμενικές ἀξιώσεις, καὶ μέ τήν οίκουμενικότητά του αὐτήν κατεῖχε τήν ἴσχυ τῆς φυσικῆς νομοτέλειας: μέσα στό ἴδεατό του “Ολο συγκρατοῦσε τά διάφορα στοιχεῖα κατά τόν ἕδιο τρόπο ὅπως συγκρατοῦσε καὶ ὁ φυσικός νόμος τά ὄλικά συστατικά τοῦ κόσμου. ’Από τήν ἀποψη αὐτήν ὁ Λόγος ἀποτελοῦσε τήν ὄργανωτική ἀρχή τῆς ἀρμονίας, δηλαδή καθόριζε ποιά θέση θά ἔπαιρνε τό κάθε μέρος μέσα στό “Ολο. Στόν βαθμό πού αὐτή του ἡ ἀρμοδιότητα ἐκφραζόταν μέ ἐπιταγές καὶ ἀπαγορεύσεις, ὁ Λόγος ὅφειλε νά διαφορισθεῖ ἀπό τά αἰσθητά, δηλαδή νά προσεγγίσει τόν χαρακτήρα τῆς καθαρῆς νόησης. ’Από κοινωνιολογική ἀποψη ἀποτελοῦσε ἔτσι μά βαθμίδα δικαιοδοσίας, ἡ ὁποία ἐντελλόταν τήν παραίτηση ἀπό τήν

άμεση ή άνεξέλεγκτη ίκανοποίηση σέ μιάν ἐποχή ὅπου ὑπῆρχε ἡ ἀνάγκη τῆς φειδοῦς καί τῆς συσσώρευσης, ὅπου δηλαδή ὁ ἡδονισμός δέν εἶχε γίνει ἀκόμη μαζική κοινωνική στάση μέ δύμεσες οἰκονομικές συνέπειες, παρ' ὅλη τήν ἀρνηση τοῦ παλαιοῦ ἀσκητικοῦ ἴδεωδους.

Οι λόγοι γιά τόν προσανατολισμό τῆς ἀστικῆς κοσμοθεωρίας πρός τό 'Ἐντεῦθεν δέν χρειάζεται νά ἔξηγηθοῦν ἐδῶ μέ διαίτερες λεπτομέρειες.' Αρκεῖ ἡ κοινότοπη ὑπόμνηση τῆς ἐντελῶς καινοφανοῦς μέσα στήν παγκόσμια ἱστορία, καί ἐπιπλέον χαρακτηριστικῆς, θέσης καί ἀξίας τῆς συστηματικῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας στή ζωή τῆς ἀστικῆς τάξης, ὃν βέβαια ἔχουμε κατά νοῦ ὅλες τίς συνέπειες ἡ τά συμπαρομαρτοῦντα τῆς — ἀπό τήν ἔνωια τοῦ (φυσικοῦ καί κοινωνικοῦ) νόμου ἵσαμε τήν ἀνθρωπολογία τοῦ *homo oeconomicus*. 'Η ἐπιστημολογική ἀπόρροια τοῦ προσανατολισμοῦ πρός τό 'Ἐντεῦθεν ἥταν πάντως ἡ ἐξ ἵσου ραγδαία ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσης καί τοῦ ἀνθρώπου, μολονότι ἡ πρώτη καί ἀποφασιστική μάχη ἐνάντια στή θεολογική κοσμοθεωρία κερδήθηκε στό πεδίο τῶν πρώτων. Τούτη ἡ παράλληλη ἀνάπτυξη, ἡ ὅποια ἵσως ξενίζει στό φῶς τῆς σημερινῆς διάστασης ἀνάμεσα στίς ἐπιστῆμες τῆς φύσης καί στίς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, στήν πραγματικότητα ἥταν ἐντελῶς φυσική. Γιατί ἡ ὄντολογική ἀνατίμηση τῆς φύσης στρεφόταν ἐνάντια στήν κοσμοθεωρία τῆς *societas civilis* στό ἴδιο μέτρο καί κατά τήν ἴδια ἔνωια ὅπως καί τό πρωτεῖο τῆς ἀνθρωπολογίας, τό ὅποιο πῆρε τώρα τή θέση τοῦ πρωτείου τῆς θεολογίας. 'Ο ἀνθρωπος ἔπρεπε νά βγει ἀπό τή σκιά τοῦ Θεοῦ προκειμένου νά ἀφοσιωθεῖ στό 'Ἐντεῦθεν ἡ στή φύση καί ἡ φύση ἡ ὁ αἰσθητός κόσμος ἔπρεπε νά ἀνατιμηθεῖ προκειμένου νά ἀποτελέσει τό ἄξιο πεδίο δραστηριότητας τοῦ ἀνθρώπου μετά τή χειραφέτησή του ἀπό τό 'Ἐκεῖθεν. 'Η δραστική ἀλλαγή τῶν κοσμοθεωρητικῶν προτεραιοτήτων φάνηκε στό περιεχόμενο τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας τῶν Νέων Χρόνων, ἡ ὅποια παραμέρισε ἀμεσα ἡ ἔμμεσα (δηλαδή μέ τή βοήθεια ἀγνωστικιστικῶν ἐπιχειρημάτων) τά παραδοσιακά μεταφυσικά καί ὄντολογικά προβλήματα καί προσανατολίσθηκε πρός τή γνωσιοθεωρία καί τήν ἥθυκή — κλάδους ἀναφερομένους ἀμεσα στόν ἀνθρωπο, δηλαδή στήν ὑφή τῶν γνωστικῶν του δυνάμεων καί στό νόημα τῶν πράξεών του. Στήν ἐπικράτηση τοῦ πρωτείου τῆς ἀνθρωπολογίας, ὄφειλόταν καί ἡ ἀνοδος τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν πού στάθηκαν τυπικό προϊόν τῆς ἀστικῆς ἐποχῆς καί διαμόρφωσαν τήν κατεύθυνση τῆς πνευματικῆς τής ζωῆς. Μέσα στήν ἱστορία ἔκδιπλώνεται

ή ένεργοποιεῖται ή ἀνθρώπινη φύση — καί η προσπάθεια νά ἐπισημανθοῦν ἐντός της νομοτέλειες ή νά ἔξιχνιασθεῖ ή ἐπιρροή ύλικῶν παραγόντων, ἀπό τούς γεωγραφικούς ἵσαμε τούς οἰκονομικούς, πήγαζε στό ἀστικό πλαίσιο σκέψης δχι τόσο ἀπό τήν ἐπιθυμία νά σχετικοποιηθεῖ ή ἀνθρώπινη αὐτονομία δσο ἀπό τήν πρόθεση νά τερματισθοῦν οι ἀστάθμητες ἐπεμβάσεις τοῦ Θεοῦ στό κοσμικό γίγνεσθαι. 'Επί πλέον ή στροφή πρός τήν ιστορία ὑπηρετοῦσε τήν ἔξι ἵσου πολεμική πρόθεση νά θεμελιωθεῖ ή ἰδέα τῆς προόδου καί ἔτσι νά καταδειχθεῖ ὅτι ἡταν ἀναπόδραστη ή κατάρρευση τῶν προαστικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν καί ή νύκη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας καί τῶν ἀστικῶν ἀξιῶν. 'Ο ἀστικός ἔξελικτισμός —ό δποιος ἀρχικά ἐμφανίσθηκε μέσασαφή τρόπο στήν ἀντίληψη τῶν πρώιμων Νέων Χρόνων γιά τή *veritas filia temporis* καί στήν ἐποχή ὀκόμα τοῦ Διαφωτισμοῦ θεμελιώθηκε μέσαστιφάσεις σέ ιστορική κυρίως βάση, γιά νά συγκροτηθεῖ κατόπιν στήν πορεία τοῦ 19ου αι. ώς οἰκουμενικό σύστημα ἔκτεινόμενο ἔξι ἵσου στή φύση καί στήν ιστορία— συνιστοῦσε τήν ἀντίθεση πρός τή θεολογική θεωρία τῆς παγιότητας τῆς φύσης καί τῶν ζωικῶν εἰδῶν, πού ἀπό τήν πλευρά της πρόβαλλε μέσα στόν κόσμο τήν ἀξιωση τῆς *societas civilis* νά παραμείνει αἰώνια καί ἀμετάβλητη. 'Ωστόσο στήν ἀστική ἀντίληψη ή ἰδέα τῆς προόδου καί τῆς ἔξελιξης ζευγάρωνε μέτην ἰδέα τῆς τάξης, πράγμα κατανοητό ἀπό ψυχολογική καί κοινωνιολογική ἀποψη. Τούτη ή ἀμφιρρέπεια ή διπλή μέριμνα ἐκφράσθηκε ἐπιστημολογικά μέτην ἄνοδο ἐπιστημῶν, οι δποιες ἥθελαν νά μελετήσουν τήν ἀνθρώπινη κοινωνία (καί) στή στατική της διάρθρωση. Μιά τέτοια ἐπιστήμη ἔγινε ἐν μέρει τουλάχιστον ή κοινωνιολογία, καί μάλιστα ἀπό τίς ἀπαρχές της στήν ἐποχή τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀλλά καί ή νεότερη πολιτική οἰκονομία, πού διαμορφώθηκε παράλληλα μέτην κοινωνιολογία καί ἐμπνεόταν ἀπό τήν ἀντίληψη ὅτι ἐναὶ ἀόρατο χέρι μετατρέπει τό χάος τῶν ἴδιοτελῶν ή κοντόθωρων πράξεων τῶν ἀτόμων σέ ἀρμονικό ίσοζύγιο.

'Η προσπάθεια νά συνταιριασθοῦν θεωρητικά ή τουλάχιστον νά συλληφθοῦν ἐνιαῖα ή πρόδος καί ή τάξη, ή ἔξελιξη καί τό ἄρτιο "Ολο, ή δυναμική καί ή στατική, ἀποτελοῦσε σημαντική ἐποψη τῆς γενιαῆς ἀστικῆς ἐναρμονιστικῆς ἐπιδίωξης, ὅμως δέν μποροῦσε νά ἀναυρέσει τό προβάδισμα τῆς διάστασης τοῦ χρόνου μέσα στήν ἀστική αἰσθηση τοῦ κόσμου — ἀλλωστε δέν ἡταν αὐτή ή πρόθεσή της. Τό "Ολο καί ή τάξη παρέμεναν κορεσμένα μέ χρόνο, ὑπό τήν ἔνοια ήτι γίνονταν

άντιληπτά ώς ἔσχατη και ὕψιστη ἡ μεστότερη φάση μιᾶς ἔξέλιξης.
 'Ακόμη και μεγέθη, τά δποια ἐξ αἰτίας τῆς κεντρικῆς κανονιστικῆς τους θέσης και λειτουργίας δέν ἐπιτρεπόταν νά διαλυθοῦν μετατρεπόμενα σέ ἀμιγή ιστορική κίνηση, ὅπως π.χ. τά μεγέθη «ἄνθρωπος» και «φύση», θεωρήθηκαν, μέ βάση τά νεότερα ἐπιστημονικά πορίσματα, ὅλο και περισσότερο ὑπό τήν ἐποψη τοῦ χρόνου, δηλαδή ώς προϊόντα μιᾶς ἔξέλιξης μέσα στόν χρόνο. Τό χάσμα ἀνάμεσα στόν κανονιστικό τους χαρακτήρα και στό γεγονός τῆς ὑλικά προσδιορισμένης ιστορικότητάς τους χειροράθηκε μέ τήν ἀντίληψη ὅτι ἐντός και διά μέσου τῆς ιστορικῆς τους ἔξέλιξης ἐνεργοποιήθηκε μά πρωταρχική, ὃν και ἐμβρυώδης μόνο καταβολή· σ' αὐτό τό πρότυπο σκέψης ἀνταποκρινόταν δομικά τό ἀστικό ἴδεωδες τῆς ἀγωγῆς.
 'Επί πλέον τά συστατικά στοιχεῖα τῆς ἐμπειρικά δεδομένης ποικιλομορφίας τοῦ κόσμου θεωρήθηκαν ὅχι στήν (τυχαία) συμπαράταξή τους μέσα στόν χῶρο, ἀλλά στήν (ἀναγκαία) ἀκολουθία τους μέσα στόν χρόνο. "Ο, τι βρίσκεται μέσα στόν παρόντα και ἀντιληπτό χῶρο ἐντάσσεται συνάμα στόν χρόνο, ἔτσι ὥστε τό μέτρο κρίσης και ἀξιολόγησης τῶν πραγμάτων δέν τό δίνει ἡ παράλληλη παρουσία τους μέσα στόν ἴδιο χῶρο, ἀλλά ἡ διαφορετική τους (προ)ιστορία: οἱ πρωτόγονοι λαοί π.χ., πού ζοῦν τήν ἴδια ἐποχή μέ τούς πολιτισμένους και δίπλα τους, βρίσκονται βέβαια στόν ἴδιο (πλανητικό) χῶρο μ' αὐτούς, ὅμως ἀποφασιστικό δέν φαίνεται αὐτό τό γεγονός παρά ἡ σκέψη ὅτι ἐκπροσωποῦν μά πρώιμη και ἀπό καιρό ξεπερασμένη φάση στήν ιστορία τῆς ἀνθρωπότητας.
 'Η ἀστική κοσμοθεώρηση και αἰσθηση τοῦ κόσμου ἦταν ἀναγκασμένη νά ἐπιμείνει σέ τοῦτο τό προβάδισμα τοῦ παράγοντα «χρόνος» ἡ τῆς ιστορικά νοούμενης χρονικότητας, γιατί ἐξ ἀρχῆς ἦταν συνυφασμένη μαζί του: αὐτό ἀκριβῶς τό προβάδισμα εἶχε ἐπιστρατεύσει ἄλλωστε γιά νά κλονίσει τήν ἀξίωση τῆς *societas civilis* ὅτι ἡ δομή της ἐνσάρκωνται τήν ὑπεριστορική βούληση τοῦ Θεοῦ ώς πρός τήν ὀργάνωση τῆς συμβίωσης τῶν ἀνθρώπων, και σ' αὐτό κατέφευγε ἐπίσης ὅταν ἐπικαλοῦνταν τό «πνεῦμα τῆς ἐποχῆς» γιά νά περιβάλλει τά αἰτήματά της μέ τό φωτοστέφανο τῆς ιστορικῆς και συνάμα ἡμικῆς ἀναγκαιότητας. Τούτη ἡ λειτουργία τοῦ μεγέθους «χρόνος» μέσα στήν ἀστική αἰσθηση τοῦ κόσμου ἔξηγει ε negativo γιατί τό ἀναλυτικό-συνδυαστικό σχῆμα σκέψης χρειάσθηκε νά τονίσει τό πρωτεῖο τοῦ μεγέθους (χώρος).

'Η Φύση, ὁ "Ἄνθρωπος και ἡ 'Ιστορία ὑπῆρξαν οἱ μεγάλες θεότητες

τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας ή μυθολογίας, μολονότι διάφοροι ταυτικῆς φύσεως συγκρητισμοί μέση συναφεῖς προαστικές ἰδέες ἔπαιξαν ρόλο λίγο-πολύ σημαντικό προκειμένου νά διαμορφωθοῦν οἱ ἰδέες αὐτές, ἔτσι ὥστε νά ἔκανοποιοῦν τίς ἀνάγκες τοῦ ἀστικοῦ πανθέου. Τό ὅτι θεωροῦνταν ὡς ὄντότητες ἡ ὑποστάσεις μέση ἀμετάβλητο πυρήνα, παρά τὴν ἀλλαγὴ ἡ καί τὴν παροδικότητα τῶν συμβεβηκότων τους, ἔδειχνε τὴν ἀνικανότητα ἡ μᾶλλον τὴν ἀπροθυμία τῆς ἀστικῆς σκέψης νά ἔκειφε ἀπό τὴν ἰδέα τῆς οὐσίας.¹ Η ἀστική φυσική ἐπιστήμη καί φιλοσοφία καταπολέμησε ἀποφασιστικά, βέβαια, τὴν ἀριστοτελική-σχολαστική διδασκαλία τῆς οὐσίας, καθώς καί τή στηριζόμενη σ' αὐτήν ὄντολογία καί μεταφυσική, ἀντιπαραθέτοντάς της τὴν ἔννοια τῆς λειτουργίας καί τή λειτουργική ἀντίληψη τοῦ (φυσικοῦ) νόμου. Η λειτουργική ἐρμηνεία τοῦ κόσμου δέν ἔξωθήθηκε ὅμως ἵσαμε τό σημεῖο ὅπου ὅλες οἱ οὐσίες, καί οἱ ὑλικές, θά ἔπειτε νά ἀναγθοῦν σέ ἀπλά ἀθροίσματα μεταβλητῶν λειτουργιῶν· αὐτό ἔγινε μόνον ὅταν ἐπικράτησε τό ἀναλυτικό-συνδυαστικό σχῆμα σκέψης καί εἶχε, ὅπως θά δοῦμε, σημαντικότατες συνέπειες τόσο γιά τὴν ἔννοια τῆς ὑλης ὅσο καί γιά τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. Ομως ἡ ὄντολογική ἀνατίμηση τῆς φύσης καί τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὴν ἐπιχείρησε ἡ ἀστική σκέψη ἐνάντια στή θεολογική κοσμοθεωρία, θά ἀφαιροῦσε ἡ ἴδια τό ἔδαφος κάτω ἀπό τά πόδια της, ἀν διέλυε ἀμέσως καί ἐντελῶς σέ ἀνάερες λειτουργίες ὅ,τι ἀκριβῶς ἥθελε νά ἀνατιμήσει. Η ἔννοια τῆς λειτουργίας χρησιμοποιήθηκε λοιπόν στό μέτρο πού αὐτό φαίνοταν ἀπαραίτητο γιά τὴν ἀνασκευή τῆς ἀριστοτελικής-σχολαστικῆς ὄντολογίας καί μεταφυσικῆς· ἀντίστοιχα, ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας διατηρήθηκε, ἀλλά συνάμα μεθερμηνεύθηκε ἔτσι ὥστε νά μή σημαίνει πιά τίς *formae substantiales* κτλ., παρά ἀπλῶς τό ὑλικό ὑπόστρωμα τῶν πραγμάτων ἡ τὴν *prima materia*, τῆς ὅποιας ἡ σχέση πρός τά συμβεβηκότα παρέμεινε ἀδιευκρίνιστη παρά τίς σχετικές προσπάθειες. Οσο κύριος ἀντίπαλος ἦταν τό ὑπερβατικό πνεῦμα στήν παραδοσιακή ὄντολογική καί κανονιστικής ἐρμηνείας, ἡ χειροπιαστή ὑλικότητα τοῦ κόσμου δέν μποροῦσε νά ἀπεμποληθεῖ ὀλότελα· ταυτόχρονα, στό πλαίσιο τῆς ἀστικῆς κανονιστικῆς ἐρμηνείας τῆς φύσης καί τοῦ ἀνθρώπου, ἀποδόθηκαν στό ὑλικό σύμπαν κατηγορήματα τά ὅποια σκόπευαν νά ἀπαλλάξουν τὴν ὄντολογική ἀνατίμηση τῆς ὑλης ἀπό τό *odium* τοῦ ὑλισμοῦ καί τοῦ μηδενισμοῦ. Ετσι, ἡ ἀστική σκέψη ἥθελε καί στό σημεῖο αὐτό νά ἔναρμονίσει καί νά μεσιτεύσει — αὐτήν τή φορά ἀνάμεσα σέ οὐσία καί

λειτουργία, άνάμεσα στό δύντολογικό ένεργεια και στό κανονιστικό δυνάμει τῆς ὅλης. Καί τίς πιό πολλές φορές προσπάθησε νά παρακάμψει τίς δυσκολίες και τίς ἀντιφάσεις, πού άναγκαστικά προέκυπταν, καταφεύγοντας σ' ἐναν ἀγνωστικισμό ό όποιος θεωροῦσε τήν ούσία ώς ἀδιάγνωστη κι ἔτσι ἔδινε ἄλλοθι και περιθώριο γιά τακτικούς ἐλιγμούς σέ ἔκρηκτικά, προποντός θρησκευτικά προβλήματα. Σχετικά θά γίνει λόγος στό ἐπόμενο ὑποκεφάλαιο.

2. ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

‘Η ἀστική οἰκονομική, πολιτική, ἡθική και πολιτισμική πράξη δέν συναγόταν πάντοτε ἄμεσα και συνειδητά ἀπό τήν ἀστική κοσμοθεωρία, ὅπως τή διαγράψαμε στά προηγούμενα, ἥτοι τά ένεργά ἀστικά ὑποκείμενα δέν ἔπρεπε ὅπωσδήποτε νά ἔχουν σαφή γνώση ὁρισμένων ἔρμηνειῶν τῆς φύσης, τοῦ ἀνθρώπου ἥ τῆς ιστορίας, προκειμένου νά ἔνεργοιν κατά τρόπο πού ἔπιτρέπεται νά τόν χαρακτηρίσουμε ώς ἀστικό. ‘Ομως άνάμεσα στά ὅσα ἔπρατταν (ἥ μᾶλλον θά ἔπρατταν στήν ἴδεώδη περίπτωση, ἐφ’ ὅσον ἔδω ἐνδιαφέρει μόνον ό τρόπος, μέ τόν όποιο κατανοοῦσαν τά ἴδια τόν ἔαυτό τους, και ἥ συχνά ἀβάσιμη διακήρυξή τους ὅτι στηρίζουν τίς πράξεις τους σέ ὁρισμένες κανονιστικές ἀρχές και ἀξίες) και στίς παραπάνω βασικές γραμμές τῆς ἀστικῆς κοσμοθεωρίας ὑπῆρχε μιά δομική ἀντιστοιχία. Γιατί ἡ ἀστική πράξη, τουλάχιστον στήν ἴδεώδη ἥ στήν ἴδεοτυπική της μορφή, σκόπευε νά πραγματοποιήσει μιά σύνθεση ώς ἐναρμόνιση πολλῶν και ἐν μέρει ἀντιτιθέμενων ὑλικῶν παραγόντων ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Λόγου (τοῦ Λόγου τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀγορᾶς ἥ τοῦ νομοθέτη). ‘Η διάκριση πού κάνουμε ἔδω ἀνάμεσα σέ πραγματωή και σέ ἴδεώδη πράξη φυσικά δέν σχετίζεται διόλου μέ ἡθικές κρίσεις, δηλαδή δέν ἔξυπονοεῖ ὅτι οἱ ἀστοί συνήθως συμπεριφέρονταν πιό ὑποχριτικά ἀπό ἄλλα κοινωνικά στρώματα· ἀπεναντίας, συναρτάται μέ τήν ἔξ ἵσου ἀπαραίτητη κοινωνιολογική διάκριση ἀνάμεσα σέ ἀστική τάξη και σέ ἀστικό ἡθος και ἔθος, ἥ ὅποια σημαίνει ὅτι δέν ἀκολουθοῦσαν τόν ἀστικό τρόπο ζωῆς οὔτε και χρησιμοποιοῦσαν τά ἀστικά συμβολικά συστήματα ὃλοι οἱ ὄνθρωποι, ὅσοι μέ κριτήριο τήν ὑλική τους κατάσταση και τό ἐπάγγελμά τους χαρακτηρίζονταν ώς ἀστοί. ‘Ομως μποροῦσε νά παρουσιάζεται και τό ἀντίστροφο φαινόμενο: χάρη στήν ἐπήρεια τῆς λεγόμενης

«καθίζησης τῶν πολιτισμικῶν μορφῶν» (Kultursenkung) ἐπιδίωξεν νά
οἰκειοποιήσουν τοῦτα τά συμβολικά συστήματα καὶ τοῦτες τίς μορφές
ζωῆς καὶ κοινωνικά στρώματα, τά ὅποια μέ κριτήριο τή θέση τους στό
σύστημα παραγωγῆς καὶ κατανομῆς δέν ἦσαν ἀστοί, ἀλλά τό πολύ-
πολύ «μικροαστοί».

‘Η ἀστική προσπάθεια ύλοποίησης τῆς πρωκτικά πλεονεκτικότερης
ἐναρμόνισης Λόγου καὶ ψυχορμήτων ἡ πολιτισμοῦ καὶ φύσης συμβά-
διζε μέ τήν ἀπέχθεια ἀπέναντι στίς σκοτεινές δυνάμεις τοῦ ἀνορθολο-
γικοῦ καὶ τοῦ δαιμονικοῦ στοιχείου. ‘Η ἐπίκληση τῆς ἀναστατωσῆς
καὶ συνάμα διαμορφωτικῆς δύναμης τοῦ Λόγου ἔξέφραζε τήν ἀνάγκη
νά κρατηθεῖ ἀνέπταφη ἡ πίστη στή διαφάνεια καὶ στή σταθμισμότητα
τοῦ κόσμου. Γιατί σταθμίσμος κόσμος σήμαινε κόσμος κυριαρχήσιμος
μέσω ἔλλογης δράσης, καὶ γιά τοῦτο ἡ τέτοια πίστη στόν Λόγο κα-
τέληγε λογικά στό πρωτεῖο τῆς vita activa, ὅπως αὐτό εἶχε τονισθεῖ
σέ πολλές παραλλαγές ἥδη ἀπό τήν ἐποχή τῆς ‘Αναγέννησης ἐνάντια
στό ἀρχαῖο καὶ χριστιανικό πρωτεῖο τῆς vita speculativa. ‘Ακόμα πιό
συγκεκριμένα, ἡ σταθμισμότητα τοῦ κόσμου σήμαινε ὅτι ἡ ἐπιτυχία
κι ἡ εύτυχία δέν εἶναι ἀνεξήγητα δῶρα τῆς τύχης, ἀλλά ἀπέναντίας
προβλεπτά ἀποτελέσματα ἔλλογης δράσης. Αὐτά δλα δέν συνεπά-
γονταν ἀναγκαστικά τήν κατ’ ἀρχήν ἀρνηση τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς
ἐπήρειας, τοῦ ἀνορθολογικοῦ στοιχείου μέσα στόν ὄνθρωπο καὶ στήν
κοινωνία ὅμως, σύμφωνα μέ τή γενική στρατηγική τῆς σκόπιμης
διοχέτευσης ἡ μεταρσίωσης τῆς (τυφλῆς) φύσης μέσω τοῦ Λόγου, τό
ἀνορθολογικό στοιχεῖο ἔπρεπε νά μεταφρασθεῖ σέ εὐγενικά καὶ ἐπί¹
πλέον πρωκτικά χρήσιμα δράματα ἵκανά νά χρησιμεύσουν ως ἀνώτερα
κίνητρα καὶ ως καθοδήγηση τῆς ἔλλογης δράσης. ‘Ο πραγματισμός καὶ
ὁ ὄρθιολογισμός τοῦ ἀστοῦ ρίζων βέβαια στή στενότατη σύνδεση τῆς
ζωῆς του μέ τήν ἐργασία του, ἡ ὅποια ἐργασία ἀπό τήν πλευρά της
εἶχε νά κάμει μέ ἀγαθά ύλικά, δηλαδή μετρήσιμα καὶ ύπολογίσιμα.
‘Ὕπό τίς συνθήκες αὐτές, ἡ δράση προσανατολιζόταν πρός τά ἔκαστο-
τε ὅμεσα πρωκτικά μελήματα, καὶ ὅμως πίσω της στεκόταν ἡ συναί-
σθηση ὅτι κατά κάποιον τρόπο συνδέεται μέ ύπέρτερους σκοπούς, μέ
τό καλό καὶ τήν πρόοδο τῆς κοινωνίας ἡ τῆς ὄνθρωπότητας. ‘Η συ-
ναίσθηση τούτη ἀναπτέρωνε καὶ συνάμα καθησύχαζε τόν ἀστό, γιατί
τοῦ φαινόταν ὅτι οἱ πράξεις του βρίσκονται σέ συμφωνία μέ τούς
γενικούς νόμους πού διέπουν τή φύση, τήν οἰκονομία καὶ τήν ἡθική,
καὶ ἐπομένως τελοῦν ύπό τήν προστασία τους. Μέ τήν ἔνοια αὐτήν

δ' ἀστός μετεωριζόταν ἀνάμεσα στὸν πεζόν ἢ καί σκληρόν ὑπολογισμόν καί στὰ μεγάλα ἴδεολογικά — ἀλλά πάντοτε πρωκτικῶς ἀξιοποιήσιμα — ὅνειρα τῆς προόδου καί τοῦ πολιτισμοῦ, ἃν καί πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι οἱ διάφορες ἐπόψεις αὐτοῦ τοῦ πλέγματος ἔβρισκαν πολύ διαφορετικήν ἀπήχησην σὲ διαφορετικούς ὑποκειμενικούς φορεῖς. "Ομως τουλάχιστον στό ἐπίπεδο τῆς ἴδεολογικῆς κατασκευῆς ἢ τοῦ ἴδεώδους τρόπου, μέ τόν δόποιον ὁ ἀστός κατανοοῦσε τόν ἐαυτό του, φαινόταν νά ἔχει βρεθεῖ ἔνας δρόμος ἐπιτυχοῦς διαμεσολάβησης ἀνάμεσα σέ ύλικό καί ἴδεατό στοιχεῖο, ἀνάμεσα σέ χρῆμα καί πνεῦμα ἢ αἴσθημα.

'Η τοποθέτηση τοῦ ἀστοῦ ἀπέναντι στό μεταφυσικό, καί μάλιστα τό θρησκευτικό, στοιχεῖο δείχνει παραστατικότατα τήν ἐπιθυμία του νά ἀνεχθεῖ ἢ καί νά χαιρετήσει τό ἀνορθολογικό στό μέτρο πού αὐτό μποροῦσε νά ὑπηρετήσει τούς σκοπούς τῆς ἔλλογης δράσης. Μιά (ἀνώτερη) μορφή ἔλλογης δράσης ἦταν κατά τήν ἀστικήν ἀντίληψην ἡ ἡθική, γι' αὐτό καί ἦταν εὔλογη ἡ ἀναγωγή τῆς μεταφυσικῆς καί τῆς θρησκείας στήν ἡθική. 'Ο Θεός ὅφειλε πρῶτα-πρῶτα νά είναι ἐγγυητής μιᾶς ἡθικῆς τάξης πραγμάτων, νά φροντίζει δηλαδή νά παραμένει ἡ δράση σταθμίσιμη καί ὡς πρός τήν ἡθικήν της διάσταση, ὥστε ὁρισμένες πράξεις νά ἔχουν ὁρισμένες συνέπειες καί ἡ ἀρετή π.χ. νά ἀμείβεται τουλάχιστον μακροπρόθεσμα μέ τήν εύδαιμονία· ἔτσι θά πραγματοποιοῦνταν καί σ' αὐτό τό ἐπίπεδο ἡ ἀρμονία Λόγου καί ψυχορυμήτου. 'Η εύρεία ταύτιση τοῦ Θεοῦ καί τῆς θρησκείας μέ τήν ἡθικήν σήμαινε ταυτόχρονα μιά — κάποτε ἔμμεση, ἀλλά πάντοτε ταχφή — ἀπόρριψη τῆς ἀξίωσης τῆς θεολογίας νά ἀποφαίνεται πάνω σέ ζητήματα τῆς φυσικῆς καί τῆς κοσμολογίας, τῶν ὅποιων ἡ διερεύνηση καί ἡ λύση ἀνακηρύχθηκε τώρα μονοπώλιο τῆς σύγχρονης φυσικῆς ἐπιστήμης. 'Η προσπάθεια συμβιβασμοῦ τῆς ἐπιθυμίας νά διατηρηθοῦν ὁ Θεός καί ἡ θρησκεία ὡς ἐρείσματα τῆς ἡθικῆς μέ τήν ἐπιθυμίαν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τά παραδοσιακά τους καθήκοντα, ὅπως τά είχε ὁρίσει μιά ἴδεολογικά παντοδύναμη 'Ἐκκλησία, ἐκφράσθηκε ὑπό τή μορφή ἐνός ἀγνωστικισμοῦ, ὁ ὅποιος θεωροῦσε ὡς ἀπρόσιτα στή γνώση, ἦτοι ὡς πρωκτικῶς ἀδιάφορα καί ἀχρηστα, ὅλα, ὅσα συνιστοῦσαν τήν ἕδια τήν ούσια τῆς θεολογικῆς μεταφυσικῆς τοῦ 'Ὑπερβατικοῦ. "Ἐτσι ἐδραιωνόταν ἡ στροφή πρός τό 'Ἐντεῦθεν καί τήν πράξη, ἐνῶ στή νομή τῶν παλιῶν μεταφυσικῶν, ἐκκλησιαστικῶν ἡ κοσμικῶν βαθμίδων δικαιοδοσίας ἀφηνόταν μονάχα ὅ,τι θά μποροῦσε κανείς νά χα-

ρωστηρίσει ἄνετα ὡς ὀνομασία. 'Ωστόσο γνωρίζουμε ὅτι ἡ ἀστική ἴδεολογία, ἔχοντας ὑπ' ὅψιν της τίς μεταφυσικές ἐπιλογές τῶν ἔχθρῶν ἀπό τ' ἀριστερά, γενικά λίγη προθυμία ἔδειχνε νά απεμπολήσει τή δυαρχική ὄντολογία καί νά ἐνστερνισθεῖ τόν (ύλιστικό) ιδιοτιμό.

'Η ἔννοια τοῦ ἐπαγγέλματος ἀποτελεῖ τή μεγάλη συνισταμένη, στήν ὅποια συγκλίνουν ὅλα τά οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς σύνθεσης: ἥθική ὄντιληψη καί ὑλικό ὅφελος, ἔλλογος ὑπολογισμός καί πρακτική ἐνεργητικότητα, αὐτοπειθάρχηση καί ἐπιδίωξη τῆς ἐπιτυχίας. 'Η πραγματικά ἐπιζητούμενη ἀρμονία Λόγου καί ψυχορυμήτου ἐμφανίζεται ἐδῶ ὡς ὑποταγή τῶν ἐνστικτωδῶν καί ὁπωσδήποτε ὄνειριζωτων παραθήσεων σ' ἔναν ἔλλογο σκοπό ἡ ὡς παραίτηση ἀπό τήν ἄμεση ἵκανοποιηση γιάχαρη μιᾶς ἀνώτερης καί σταθερότερης, ἡ ὅποια νά γίνεται αἰσθητή ὡς σίγουρη εύτυχία: ἡ ὄναβολή ἡ ὁ περιορισμός τῆς ἵκανοποιησης τῶν ὄρμῶν, πού ἀπό οὐκονομική ἀποψη εύνοοῦν τή συσσώρευση, στό ἀτομικό-ψυχολογικό ἐπίπεδο σκοπεύουν νά δημιουργήσουν τίς προϋποθέσεις μιᾶς εὔζωίας ἐδραζόμενης στό μέτρο. 'Η φιλιαιτία, τῆς ὅποιας τό οὐκονομικό ὄντιστοιχο εἶναι ἡ ἴδιοκτησία, καί ἡ ὄντιλη τῆς ἀπόλαυσης μποροῦν ἔτσι νά ἵκανοποιηθοῦν ὅχι ἀναρχικά ἡ (αὐτό)καταστροφικά, ἀλλά ὀλιγιστικά μέ τήν ἀσκηση χαρωκτηριστικῶν ἀστικῶν ἀρετῶν ὅπως ἡ τάξη, ἡ ὀλιγίβεια, ἡ φιλοπονία καί ἡ φειδώ. 'Η συνύφανση τοῦ ἐργασιακοῦ ἥθους μέ τήν ἐπιθυμία ἐπίγειας ἐπιτυχίας καί εύτυχίας τό διασκέψινει ἀπό τόν ἀσκητισμό μέ τήν προαστική-χριστιανική ἔννοια καί συμβάλλει στήν ἐπικράτηση τῆς ἀστικῆς ἐπαγγελματικῆς ἥθικῆς μέσα σέ μιά κοινωνία πού οὔτε μποροῦσε οὔτε καί ἥθελε πιά νά εἶναι ἀσκητική: δέν εἶναι τυχαῖο τό ὅτι ἡ διαμόρφωση μιᾶς συνεκτικῆς ἐπαγγελματικῆς ἥθικῆς συντελέσθηκε παράλληλα μέ τή βαθμιαία ἀποκοπή ἀπό τίς ἥθικές προτεραιότητες τῆς *societas civilis*. 'Η συμμόρφωση μέ τήν ἐπαγγελματική ἥθική σήμαινε ταυτόχρονα μεγαλύτερη σταθμισμότητα τοῦ κόσμου καί τῆς ἀτομικῆς καί συλλογικῆς συμπεριφορᾶς. 'Η προσωπική συμβολή τοῦ ἀστοῦ στή σταθμισμότητα τοῦ κόσμου, πού τόσο τή λαχταροῦσε, ἥταν τό ὅτι καί ὁ ἴδιος μποροῦσε ὀνά πάσα στιγμή νά ἐμφανισθεῖ ὡς ἀτομο πού ἥδη μέ τό ἔθιος καί τό ἥθιος του ἐγγυᾶται τήν τήρηση τῆς ἀρχῆς *pacta sunt servanda*: ἡ εὐπρέπειά του ὡφελοῦσε τούς ἄλλους, ἐφ' ὅσον ἔκαναν χρήση τῆς ἀξιοπιστίας του, καί τόν ἴδιο, ἐφ' ὅσον ἔτσι γινόταν ἀξιόχρεος. 'Η τάξη τῆς καθημερινῆς ζωῆς καί οἱ πάγιες συνήθειες ἀποτελοῦσαν κατά κάποιον τρόπο τήν ὀρατή ἔκφραση τῆς συμμόρφω-

σης μέ ξεκάθαρες ἀρχές, συνάμα δύμως ἡσαν καί πρωτικά ἀπαραίτητες σέ μια ζωή, στό ἐπίκεντρο τῆς ὅποιας βρισκόταν ἡ ἔργασία. Ἀπό τὴν ἀποφη αὐτήν ἡ ἀστική αἰσθηση τοῦ χρόνου ἀνταποκρινόταν στὴ νευτώνεια διδασκαλία γιά τὸν χρόνο: ὁ χρόνος ὑφίσταται ὡς μέγεθος ἀπόλυτο, ἀλλά καθ' αὐτό κενό περιεχομένου, εἶναι ἐπομένως μέγεθος διαθέσιμο καί ὅλο τὸ ζήτημα εἶναι τὸ τί κάνει ὁ καθένας μαζί του, δηλαδή πῶς τὸν γεμίζει καί πῶς τὸν διαμορφώνει. Ἡ ἀντίθεση μεταξύ ἔργασιακοῦ καί ἐλεύθερου χρόνου ἡ μεταξύ ἔργασίας καί παιγνιδιοῦ ἦταν φυσική ἀπόρροια τῆς ἀστικῆς ἀντίληψης γιά τὸ ἔργασιακό ἥθος καί ἔθιος, μολονότι ἀπό τὴν ὄλλη πλευρά ἡ ἀρμονική συνύπαρξη τῶν δύο αὐτῶν σφαιρῶν συμπεριλαμβανόταν στούς στόχους μᾶς πλήρους ζωῆς.

"Αν τό ἐπάγγελμα γίνεται ἀντίληπτό μέ τόσο εύρεια ἔννοια, τότε παρέχει εο ipso τή βάση γιά τὴν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητας. Στό ἐπάγγελμα πραγματώνεται ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄνθρωπος — καί ὀκόμα κι ὃν τό ἐπάγγελμα καθ' αὐτό δέν μπορεῖ νά ἴκανοποιήσει ὅλες τὶς ἀνάγκες τοῦ ἄνθρωπου, πάντως ἡ ἐπιτυχής του ἀσκηση δημιουργεῖ τὶς ὑλικές προϋποθέσεις γιά τὴν πλήρωση τῶν κενῶν στὸν ἐλεύθερο χρόνο. Μέσω τῆς σύνδεσής της μέ τό ἐπάγγελμα ἡ προσωπικότητα παύει νά εἶναι μέγεθος ψυχολογικό μόνο καί ἀποκτᾶ τόσο μά κοινωνική καί οἰκονομική ὅσο καί μιάν ἥθική διάσταση. Ἡ δεύτερη συναρτᾶται μέ τὴν ἐπαγγελματική ἥθική, γιά τὴν ὅποια μόλις μιλήσαμε, ἡ πρώτη ἀναγεται στὴν προσωπική ἀπόδοση ὡς ἀπτό ἔρεισμα τῆς ἀξίωσης γιά ἀναγνώριση καί ἀμοιβή. "Ετσι ἡ προσωπικότητα ὅχι μόνο συλλαμβάνεται πολυδιάστατα, ἀλλά καί ἔξαντικειμενικεύεται, δηλαδή κατανοεῖται καί ἀξιολογεῖται μέ βάση τή δραστηριότητά της μέσα στὴν κοινωνία καί ὅχι ἀπλῶς μέ βάση τὶς προθέσεις, τά κίνητρά της ἡ τὸν τρόπο μέ τὸν ὅποιο ἡ ἴδια κατανοεῖ τὸν ἔαυτό της. Ἡ προσωπικότητα παραμένει βέβαια κάτι μοναδικό καί ἀτομικό, ἀλλά μέσω τῆς κοινωνικῆς της συμπεριφορᾶς καί τῶν ἀξιῶν πού ἐνσαρκώνονται σ' αὐτή συνδέεται μέ τό γενικό καί τό οἰκουμενικό. Σ' αὐτό τό σημεῖο διαχίνεται ἡ ἀστική ἀντίληψη τῆς προσωπικότητας ἀπό τὴν πρώιμη ρομαντική, παρά τὴν κοινή ἀτομικιστική τάση. Ἡ συνύφανση ἀτομικοῦ καί γενικοῦ, ὑποκειμενικοῦ-ψυχολογικοῦ καί ἀντικειμενικοῦ-κοινωνικοῦ στό πλαίσιο τῆς ἔννοιας τῆς προσωπικότητας ἀποτελεῖ γνήσια ἀστική σύνθεση, τὴν ὅποια ἐπαναγνωρίζουμε π.χ. καί στὴν ἴδεώδη ἀντίληψη γιά τὸν γάμο. Ἡ ἀνθρωπολογική καί ψυχολογική διάσταση

έκπροσωπεῖται ἐδῶ ἀπό τή γενετήσια ὁρμή, τόν ἔρωτα ἢ τήν ἀμοιβαία συμπάθεια, πρέπει ὅμως νά μορφοποιηθεῖ καί νά ἐκλεπτυνθεῖ μέσα στόν προβλεπόμενο θεσμό καί σύμφωνα μέ τίς συνθῆκες τῆς ἀστικῆς ζωῆς. 'Ο γάμος ἀποτελεῖ μέ ἄλλα λόγια μιά σύνθεση τῆς ἀνθρωπολογικῆς καί ψυχολογικῆς διάστασης μέ νομικούς, οἰκονομικούς καί ἡθικούς παράγοντες ἢ μέριμνες, ἔτσι ὥστε τά αἰσθήματα καί τά ψυχόρμητα μποροῦν νά ἔξαντικειμενικευθοῦν, ἐνῶ οι ὑλικές ἐπιδιώξεις μποροῦν νά γίνουν ἀντιληπτές ώς ὑπηρεσία σέ ἀγαπητά ἢ σεβαστά πρόσωπα. 'Εδῶ φαίνεται νά ἔχει βρεθεῖ ἡ τόσο σημαντική γιά τήν ἀστική ψυχή μέση ὁδός μεταξύ χρήματος καί ἡθικῆς, ὑπολογισμοῦ καί καρδιᾶς. 'Ἐπί πλέον, στόν γάμο καί στήν οἰκογένεια συγκεκριμένοποιοῦνταν ὁ χωρισμός ἴδιωτικῆς καί δημόσιας σφαιράς, ὁ ὅποιος ἔξισου χαρακτήριζε τήν ὑφή τοῦ ἀστικοῦ βίου (καί τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς). Ως θεσμός ἢ οἰκογένεια ἀνήκε στή δημόσια σφαιρά, καί ἡ οἰκογενειοκή ζωή διαδραματιζόταν δημόσια προκειμένου γιά ὑποθέσεις συναφεῖς μέ τόν θεσμικό καί κοινωνικό χαρακτήρα τῆς οἰκογένειας. 'Από τήν ἄλλη μεριά ἀποτελοῦσε τόν κατ' ἔξοχήν ἴδιωτικό τομέα ἔξω ἀπό τόν πολιτικό καί οἰκονομικό συναγωνισμό, ὅφειλε νά παράσχει τό ἀπόνεμο καί σίγουρο λιμάνι, ὅπου ἔπαιρνε κανείς ἀνάσα καί ἀντλοῦσε νέες δυνάμεις, καί συνάμα τό ἔδαφος, ὅπου εύδοκιμοῦν αἰσθήματα καί ἐνδιαφέροντα ἀσήμαντα ἢ καί ἀνώφελα στή δημόσια σφαιρά.

'Η ἀστική στάση ζωῆς μπορεῖ νά χαρακτηρισθεῖ μέ τήν ἔκφραση *juste milieu, ὃν μ' αὐτό ἐννοοῦμε τό περιεχόμενο τῆς σύνθεσης πού σκιαγραφήσαμε στά παραπάνω*. Τό ἵδιο σχῆμα διέπει ὅμως καί τήν ἀστική ἀντίληψη γιά τούς τομεῖς ἐκείνους, μέσα στούς ὅποίους διαδραματιζόταν ἡ δημόσια ζωή τοῦ ἀστοῦ: τήν οἰκονομία, τήν κοινωνία καί τό κράτος. Τό ἐκ φύσεως δεδομένο ἡ ψυχόρμητο στοιχεῖο στήν οἰκονομία εἶναι οι ἀνάγκες τῶν κοινωνικῶν ἀτόμων, πού πρέπει νά ἰκανοποιηθοῦν μέ τήν παραγωγή, τήν ἀνταλλαγή καί τήν κατανάλωση. Τό ἔλλογο στοιχεῖο ἐμφανίζεται ἐδῶ ὅχι ἀπλῶς ώς ἐπήρεια τοῦ ἀδρατού χεριοῦ, τό ὅποιο μετατρέπει τή χαοτική ποικιλομορφία τῶν συμβάντων μιᾶς ἐλεύθερης οἰκονομίας σέ λειτουργικό ἰσοζύγιο, ὃνεξάρτητα ἀπό τή βούληση καί τίς πράξεις τῶν ἀτόμων, ἀλλά καί ώς συνειδητός προσδιορισμός τῶν κανόνων, μέ βάση τούς ὅποίους ἐπιτρέπεται νά ἀναπτυχθεῖ ἡ οἰκονομική δραστηριότητα. "Οσο πιό ἐλεύθερη εἶναι ἡ οἰκονομική δραστηριότητα καί ὅσο εύρυτερος ὁ χῶρος, μέσα στόν ὅποιο ἀναπτύσσεται, τόσο πιό γενικοί καί ἀφηρημένοι, συνάμα